

378.147(082)

Т 78

*Міністерство освіти і науки України
Криворізький державний педагогічний університет
Кафедра педагогіки і методики трудового
та професійного навчання*

**ТРУДОВА ТА ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА
МОЛОДІ НА ЗАСАДАХ ОСОБИСТІСНО
ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ**

*Присвячено 75-річчю Криворізького
державного педагогічного університету*

Матеріали Всеукраїнської науково-практичної
конференції (21-22 жовтня 2004 р.)

Збори можуть мати різну тематичну спрямованість. На них розглядають різні ситуації з життя пластунів і залучають до цього обговорення і батьків. Останні наводять приклади з власного досвіду. Серед індивідуальних форм роботи найбільш ефективною є бесіда з пластуном.

Аналіз наукової літератури й з досвіду роботи пластунів доводить, що існує цікавий досвід з виховання молоді, який може бути використаний в сучасних дитячих та юнацьких організаціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Джулинська Т. Пластовий довідник. – Торонто: Басіліан – прес, 1999. – 230 с.
2. Окарипський М. Антинаркогенне виховання підлітків у пластовій організації (методичний посібник для виховників пластового юнацтва). – Тернопіль: “Навчальна книга – Богдан”, 1999. – 96 с.
3. Савчук Б. Український пласт: 1911-1939. – Івано-Франківськ: “Лілея – НВ”, 1996. – 267 с.

*Шевченко П.І.
Криворізький ДПУ*

А.С.МАКАРЕНКО ПРО ТРУДОВЕ НАВЧАННЯ

Проблема трудового виховання молоді шкільного віку сьогодні залишається гостро актуальною. Перехід суспільства на ринкову економіку, створення ринку праці, підготовка конкурентоспроможного фахівця безпосередньо пов'язані з важливою освітянською проблемою: трудове виховання підростаючого покоління.

Зміст та організація системи трудового виховання на сучасному етапі розвитку навчальних закладів вітчизняної освіти без сумніву потребують уваги до педагогічної спадщини відомих педагогів, зокрема до праць А.С.Макаренка, в яких він узагальнив власний досвід трудового виховання і трудової підготовки молоді.

Важливим напрямком педагогічної теорії А.С.Макаренка є те, що він сміливо поставив питання про виховання молодого покоління в праці і колективі, розробив ряд глибоко обґрунтованих і перевірених на практиці методів виховання. Він на практиці поєднав навчання з продуктивною працею в умовах колонії і комуни.

Його критикували за військові ігри, за командирську педагогіку, за те, що не завжди враховувалися інтереси особистості вихованця. З'явилася низка праць, в яких педагогічні погляди і діяльність А.С.Макаренка піддаються особливо різкій критиці. Його називають

носієм авторитарної, тоталітарної педагогіки. Мабуть, такі оцінки, якщо врахувати той час, коли жив і працював відомий педагог, не є цілком об'єктивними. Він не тільки розробив теорію і практику створення і виховання дитячого колективу на основі трудового виховання, але й на практиці довів його життєздатність, виховавши тисячі підлітків, які стали повноцінними, активними громадянами своєї держави.

У цій статті ми поставили за мету розглянути деякі педагогічні погляди А.С.Макаренка про трудове виховання.

У колонії ім. М.Горького (під Полтавою і в Куряжі), враховуючи конкретні умови і можливості колонії, А.С.Макаренко бере напромак на створення колективного сільськогосподарського виробництва, передбачаючи залучення колоністів до загальної колективної праці.

Він писав: “Я не уявляю тепер собі трудового виховання комунарів поза умовами виробництва. Мабуть, таке виховання теж можливе, тобто виховання в праці, яка не має виробничого характеру. Таке виховання я пережив... мені довелося задовольнятися, так би мовити, виробничим самообслуговуванням і так званім виробничим процесом... У всякому разі, я переконаний, що праця, яка не має на увазі створення цінностей, не є позитивним елементом виховання, тому що праця, так звана навчальна, і та повинна виходити з уявлення про цінності, які праця може створити” [1, с.240].

Уже в перші роки роботи в колонії А.С.Макаренко прийшов до висновку про необхідність організації не просто праці вихованців, а праці колективної, яка вклучалась би в систему економічних відносин на основі сучасної техніки і технології. В організації колективу колонії порівняно скоро було вироблено і успішно розкрилось самоврядування колоністів, створювалися зведені загони, працювала рада командирів.

Але у сфері виробничих відносин справи просувались повільно, оскільки господарство, яке одержала колонія, було дуже занедбане. Трудовий досвід перших трьох років колонії ім. М.Горького – це досвід важкої і героїчної боротьби з труднощами, який довго не давав бажаних результатів.

Разом з тим, відмічав А.С.Макаренко, за цей період сформувався “чудовий колектив колоністів”, який у праці загартувався: були відремонтовані приміщення колонії в селі Ковалівці і приміщення мастку братів Трьопке на ріці Коломак, побудовані нові сільськогосподарські будівлі. Він відмічав, що спішив перевести колектив колоністів до сільськогосподарського виробництва. Колонія мала земельну ділянку – 40 гектарів орної землі. В цей час у колонію був запрошений агроном М.Е.Фере, який працював помічником А.С.Макаренка з організації сільськогосподарського виробництва. Він

домігся рентабельності господарства і не зернового, а тваринницького. Головною ареною в господарстві була свинарня, де було майже 200 маток і плідників та кілька сот молодняку. Це господарство було устатковане на той час за останнім словом техніки.

До 1925 р. господарство колонії стало багатогалузевим: тваринництво, зернові культури, овочі, садівництво, бджільництво, квітництво. Колонія одержала в оренду на два роки паровий млин, розташований в маєтку Трьопке.

Більшість колоністів уміли працювати і знали особливості тяжкої сільськогосподарської праці. Але тепер, коли праця горьківців стала колективною, творчою, коли господарство колонії стало добрим прикладом для всієї округи, вихованці по-справжньому полюбили землю і сільськогосподарську працю.

Тому стає зрозумілим, зростання виховного значення сільськогосподарської праці колоністів. Вихованці колонії працювали і одночасно навчалися в школі. Вони дійсно готувалися стати і ставали активними учасниками державного будівництва.

А.С.Макаренко підкреслював, що добре організоване господарство давало можливість не тільки краще організувати харчування колоністів і забезпечити їх одягом, а й зміцнити матеріальну базу навчального процесу, поповнити бібліотеку, збудувати й обладнати добру сцену, придбати інструменти для духовного оркестру, кіноапарат. Крім того, колонія допомагала студентам (колишнім вихованцям), часто організовувала подорожі і відвідування театру.

А.С.Макаренко рішуче виступив проти поглядів окремих педагогів, які намагалися фетишизувати працю як виховний засіб. Він стверджував: "Праця, як виховуючий засіб, можлива тільки як частина загальної системи" [2, с.10].

Одним із вихідних положень в педагогічній системі А.С.Макаренка є положення про цілісний характер виховання людини в процесі і в результаті його активних взаємозв'язків з оточуючим світом. Він стверджував, що стосунки, спілкування у будь-якій сфері діяльності – навчання, праці, спорті, мистецтві – виховують не якісь окремі сторони і якості людської особистості, а особистість в цілому, з її фізичною і духовною організацією. Тому виховне значення праці дітей не можна зводити лише до оволодіння ними "певною сумою трудових умінь і навичок", воно значно ширше.

Він підкреслював, що участь дітей і підлітків у продуктивній праці в поєднанні з навчанням сприяє різнобічному вихованню і формуванню якостей особистості, яка розвивається.

Усвідомлення колоністами праці, як засобу професійного становлення, сприяло тому, що у них виникло бажання вступити на

робітничий факультет. Вони побачили в навчанні реальну перспективу оволодіння знаннями, технікою, одержати висококваліфіковану вищу освіту [2, с.11].

Участь дітей в суспільно корисній праці поступово набувала свого різнобічного виховуючого значення тільки в єдності з усіма іншими складовими виховного процесу. А.С.Макаренко говорив, що праця без суспільного виховання не приносить виховної користі, виявляється “нейтральним процесом”. Він підкреслював: “Ви можете примусити людину працювати скільки завгодно, але коли водночас з цим ви не будете її виховувати політично й морально, коли вона не братиме участі в громадському й політичному житті, то ця праця буде просто нейтральним процесом, що не дає позитивного наслідку, труд, як виховний засіб, можливий тільки як частина загальної системи” [1, с.147].

Створення виховуючого колективу було для А.С. Макаренка питанням організації системи доброзичливих виховуючих взаємовідносин між колоністами і дорослими, які працювали поруч з ними. Вихованці не просто працювали, вони знали, що працюють на себе, для колективу, почували себе повноправними господарями свого виробництва. Але найважливішим було те, що спільна праця дітей і дорослих формувала нові стосунки, пов’язані загальною відповідальністю, що було найважливішим у дитячому колективі. Праця вихованців у майстернях (ковальська, столярна, чоботарська, колісна, корзинна), а також в сільському господарстві, дала можливість А.С.Макаренку виявити закономірність, у відповідності з якою “покращення морального стану окремих груп вихованців проходить паралельно з розвитком господарства і залученням колективу в управління цим господарством” [3, с.125].

Головними вимогами А.С.Макаренко вважав: “господарські вимоги до вихователя і вихованця, організацію господарсько-активних загонів, тверду дисципліну, працю, ускладнену господарською метою, ігнорування вузько індивідуальних рис колоністів, господарську позицію по відношенню до оточуючого світу” [3, с.126].

А.С.Макаренко не уявляв трудового виховання без залучення учнів до активної продуктивної праці в різних видах виробництва. Праця вихованців у сільськогосподарському виробництві приносила колонії значний прибуток, була економічною основою різнобічного життя колоністів. Таким чином, поєднання суспільно корисної продуктивної праці вихованців у рентабельному, механізованому сільському господарстві з навчанням у неповній середній школі і колективна форма самоврядування забезпечили економічний і духовний розвиток на заключному етапі роботи А.С.Макаренка в колонії ім. М.Горького.

В колонії ім. Ф.Е.Дзержинського продуктивна праця також займала одне з чільних місць у виховній системі. Ця комуна була відкрита 29 грудня 1927 року. Як відмічає А.С.Макаренко, побутове приміщення було майже розкішним (прекрасні спальні, чудовий вестибюль, ванни, душові, просторі класні кімнати тощо). Комунарів одягали в добротні сукопні костюми. У перші роки комуна жила на відрахування, що робили чекісти України зі своєї платні.

А.С.Макаренко відмовився від переданого в комуни радгоспу “Червоної зорі”, оскільки цей шлях уже було пройдено в колонії ім. М.Горького. В ці роки проводилась індустріалізація країни і перед комунарами відкривалися нові широкі можливості. Була поставлена мета і обговорена перспектива створення вже на другому році життя комуни сучасного передового виробництва.

У розвитку комуни ім. Ф.Е.Дзержинського можна виділити три етапи розвитку організації продуктивної праці: 1) в майстернях комуни (1927-1929); 2) в цехах напівкустарного виробництва (1930-1931); 3) на сучасних заводах, обладнаних за останнім словом техніки і побудованих власними силами (1932-1936).

На першому етапі функціонували навчальні майстерні: слюсарно-механічна, деревообробна, швейна і чоботарська. Діяла також кузня. Основне завдання полягало у: залученні комунарів до трудового життя; вихованні відповідального відношення до праці; оволодінні ними певною робочою спеціальністю. Навчання проводилося за програмами, які були розроблені інструкторами майстерень разом з працівниками освіти. Вже через рік після організації комуни намітилася тенденція розвитку майстерень “в сторону серйозного виробництва”. Завдання майстерень на цьому етапі А.С.Макаренко визначив таким чином: “Потрібно знайти середній шлях: зберегти загальний діловий виробничий нахил із застосуванням стандартизації, в той же час забезпечити постійний процес робітничого вдосконалення дітей” [3, с. 127].

В програмах значне місце відводилося виготовленню закінченого виробу (окремі операції і тренувальні роботи були зведені до мінімуму). Комунари повинні були мати достатню загальноосвітню і загально-технічну підготовку. Але сучасного виробництва комуна не мала. Тому доводилось розраховувати лише на створення виробництва силами колективу комунарів на базі функціонуючих навчально-виробничих майстерень, а потім в цехах напівкустарного виробництва [2, с. 13].

Працювали в майстернях у дві зміни, по три з половиною години в кожену зміну, чергуючи роботу з навчанням у школі.

А.С.Макаренко виключав зовнішній, формальний, штучний зв’язок між теоретичним навчанням і продуктивною працею. Він писав, “що

у питання про відношення школи до виробництва і виробництва до школи я завжди був проти будь-якого зв'язку і за це зазнавав чимало неприємностей. Таким противником я лишився й тепер і глибоко переконаний, що, коли в нас у районі або в колонії є десятирічка з усіма вимогами Наркомосу до десятирічки, - а ці вимоги збільшуються у нас кожного дня, - я вважаю, що не треба не тільки ніякого зв'язку школи з виробництвом, а навіть корисно не мати цього зв'язку" [1, с.259].

Зв'язок реалізувався тільки в тому, що у школі в кожному класі було додано два уроки креслення, а в усьому іншому комунарська школа керувалась педагогічною радою і ніякого відношення до виробництва не мала. В результаті створювався найздоровіший зв'язок. Виходила людина, що знала виробництво, знала організацію виробництва, процеси виробництва, і, крім того, людина, що одержувала середню освіту. Він був переконаний, що перевиховання правопорушника можливе тільки в умовах повної середньої освіти" [1, с.260].

А.С.Макаренко боровся з різними спробами спрощених, вульгарних формальних зв'язків викладання основ наук з виробництвом, висміював надумані зв'язки виготовлення табуретки з російською мовою, математикою, географією. Але він прагнув досягти поєднання навчання з продуктивною працею. В цьому відношенні особливий інтерес і сьогодні викликає досвід організації в комуні виробничого навчання. Система виробничого навчання доповнювалася широкою сіткою гуртків, в яких, із врахуванням індивідуальних нахилів і інтересів, навчалися вихованці комуні. Важливу роль в розвитку інтересів вихованців відігравала також вільна універсальна майстерня. В цій майстерні кожний вихованець мав можливість у вільний час робити все, що йому хотілося, використовуючи будь-які матеріали: метал, дерево, скло, папір, гума, шкіра, тощо. А.С.Макаренко високо цинив діяльність вихованців в цій майстерні як психологічну підготовку до праці на широкій політехнічній основі у відповідності з індивідуальними схильностями.

У статті «Педагоги знизують плечима» він підкреслював, що ставив перед собою мету виховати культурного робітника, який має освіту (бажано середню), певну робочу кваліфікацію, бути дисциплінованим, політично розвиненим, з почуттям обов'язку і робочої честі. Вихованець комуні має відчутти гідність свою і свого колективу. Він повинен бути активним організатором, наполегливим і загартованим, володіти собою і впливати на інших. І додавав: "Він повинен бути веселим, бадьорим, підтягнутим, здатним боротися і будувати, жити і любити життя, він повинен бути щасливим. І таким він повинен бути

не тільки в майбутньому, але і кожного теперішнього дня” [4, с. 18].

Це була розроблена ним програма діяльності, програма виховання нової людини. Комунари виробляли стільці, арматуру, електродрилі, будували власне нове життя.

Комунари, як вступали до робітничого факультету машинобудівельного інституту були вже підготовленими студентами і майстрами високої кваліфікації.

На комунарських загальних зборах розглядалися питання промфінплану, технологічного процесу, постачання, роботи окремих агрегатів, пристосувань, раціоналізації і контролю норм і розцінок, штатів і якість виробів. А.С.Макаренко дійшов до висновку, що праця без напруження, без громадської і колективної турботи є мало значущою у справі виховання, розвитку мотивів поведінки. В свою чергу мале мотиваційне значення праці з самообслуговування, велика втомлюваність, малий інтелектуальний зміст роботи, бідна за соціальним змістом реміснича праця самі по собі ще не можуть бути шляхом повноцінного виховання [5, с. 203].

В комуні ім. Ф.Е.Дзержинського, так як і колонії ім. М.Горького, продуктивна праця займала одне з основних місць у виховній системі. Це дозволило їй перейти на повний господарський розрахунок і не тільки відмовитися від державних дотацій на утримання, але і давати державі щороку майже 5 мільйонів карбованців прибутку. Справа тут не тільки в економічній стороні проблеми, але й в переконанні А.С.Макаренка, що “тільки у виробничому процесі зростає справжній характер людини, члена виробничого колективу, якраз там людина вчиться відчувати свою відповідальність за деталь, коли треба виконати весь промфінплан” [3, с.126].

На початку 1930 року навчальні майстерні реорганізовані в цехи об'єднаного виробництва напівкустарного типу. Всього було 6 цехів: механічний (слюсарно-точильний) цех; машинної (деревообробної) промисловості; збірний деревообробної промисловості; ливарний; нікелювальний; пошивочний.

Набір різних видів виробництва повинен був задовольнити різні потреби та інтереси комунарів, дозволити вихованцям різних вікових груп вибрати майбутню спеціальність за покликанням.

Кожний цех мав свій виробничий план. В технологічному процесі здійснювався глибокий поділ праці на окремі процеси і операції (наприклад, виробництво стільця було розбито на десятки операцій, і кожний комунар виконував тільки одну операцію). А.С.Макаренко писав, що він переконався: такий строгий поділ праці на окремі найдрібніші процеси – корисна річ. Кожний комунаровець в окремий

момент виконував тільки одну операцію, що, здавалося б, не дає ніякої кваліфікації, але протягом кількох років перебування в комуні виконували різні операції, поступово переходили до складніших із часом ставали висококваліфікованими робітниками, потрібними не кустарному, а широкому суспільному виробництву.

Успіх у виробничій комерційній справі дав змогу комунарам не тільки задовольнити потреби комуні але й відмовитися від відрахувань чекістів, а ще через рік коммуна вже мала 600 тис. чистих накопичень у банку [1, с. 248].

І хоча результативність продуктивної праці в цехах була значно вища ніж раніше в майстернях, вона не задовольняла А.С. Макаренка, оскільки в цілому виробництво ще носило примітивний характер. Переважна більшість верстатів і обладнання було застаріле, а приміщення не відповідали санітарним вимогам.

А.С. Макаренко в повісті “Прапори на баштах” описав у якому стані були верстати: “Колоністи вимагали ремонту верстатів, ходили за ремонтними слюсарями... Соломон Давидович обіцяв все зробити як найскоріше, але зупинити верстат і почати його ремонтувати не погоджувався. Це було самогубство зупинити верстат, коли він ще міг робити...” Як згадують колоністи, верстати “свистіли”, “скрипіли”, “зривалися з ходу”, але їх “примушували” працювати далі. Проте продукція, яку видавали цехи (крісла, маслянки тощо), своєчасно поставлялася на склади... [6, с.117].

У 1931 р. комунари збудували перший завод металообробної промисловості, що виготовляв електродрилі. Це дуже складні вироби, які до того часу були тільки імпортними. Вихованці швидко опанували виробництво, незважаючи на те, що електродриль мала власний мотор, 150 деталей, багато різних шестерень, отже потрібні були фрезерні і зубонарізні верстати, дуже складне збирання, литво, і таке інше. Комунари, які мали досвід поділу праці на деревообробних верстатах, дуже швидко опанували технологією виготовлення металевих виробів. Хлопчики 13-14 років були відповідальними і могли керувати групою фрезерних верстатів.

Хлопці 16-17 років керували більш простими цехами, а в 19 років юнаки уже керували складними цехами. Всі комунари, які досягли 12 років, працювали на заводах по чотири години в день.

Робота на металообробному заводі була такою успішною, що комунари розпочали будувати завод фотоапаратів. Це досить складне виробництво, технологія якого вимагала високої точності операцій.

Для трудового виховання важливе значення мав процес розробки плану на виробництві. Як відмічав А.С.Макаренко, “План – це тонке мереживо норм і відносин”. Це найскладніше “устаткування” людської

діяльності, в якій потрібно виховувати наших громадян...” [1, с.249].

Паявність сучасних великих заводів виробництва електродрилів і фотоапаратів створило ідеальні умови для послідовної реалізації в комуні продуктивної праці. Трудове виховання поступово перейшло в комуні у професійне виховання.

А.С.Макаренко звертає увагу, що шлях, який доросла людина може пройти роки за 10, комунарами на виробництві проходили за 1-2 роки. Важко навіть повірити, говорив він, що хлопці та дівчата на своєму виробництві досягають такої високої кваліфікації. Дівчата приймали участь у збиранні, монтажі. На оптичному: виробництві лінз, де потрібна більша чистота, точні рухи та уважність, то дівчата перевершували хлопців. Хлопці виявляли більше конструкторські здібності [1, с. 251].

Серед методів трудового виховання широко використовувалися різні засоби стимулювання праці вихованців. Вже в колонії ім. М.Горького, коли вона стала багатшою, вихованцям видавалися кишенькові копті. Заохочення здійснювалося диференційовано. Головна мета – навчити колоністів “управляти коштами”.

В дитячій комуні ім. Ф.Е.Дзержинського ця проблема вирішувалася децю по-іншому. Комуна з 1930 року була на самоофлатності. Із заробітної плати комунара утримувався певний процент на утримання вихованців, 10 відсотків надходило у фонд ради командирів, які використовувались на організацію літніх походів, екскурсій та інші потреби. Решту зарплатні комунарам переводили на особисті рахунки.

А.С.Макаренко приділяв велику увагу вихованню у кожного комунара відповідального відношення до праці. З цією метою він широко використовував такі засоби:

- формування почуття відповідальності за власну та колективну загальну справу;

- створення радісної перспективи у кожного члена колективу, в зв'язку з виконанням трудового завдання;

- добре продуману організацію праці, яка забезпечує виявлення самостійності і активності вихованця;

- привнесення у звичайну буденну роботу елементів краси, романтики, гри;

- використання позитивного прикладу і змагання серед комунарів.

В колонії і комуні глибоко усвідомлювалася суспільна користь будь-якої праці, в тому числі і з самообслуговування. У повсякденній праці у вихованців формувалася воля, наполегливість, витримка, шляхетність – кращі риси людської особистості.

А.С.Макаренко велику увагу звертав на виховання у молоді творчого відношення до праці та підкреслював, що творча людина

має відноситися до роботи з любов'ю, коли свідомо бачить в ній радість, розуміє користь і необхідність праці, коли праця є для неї основною формою прояву особистості і таланту. Прояв творчості у праці можливий тільки тоді, “коли сформувалася глибока звичка до трудового зусилля, коли ніяка робота не здається неприємною, якщо в ній є якийсь зміст” [3, с. 130-131].

Однозначно він підкреслював, що мета виховання полягає не тільки у вихованні людини творчої, людини-громадянина, але й у вихованні людини, яка зобов'язана бути щасливою. А зробити це можна тільки в умовах дитячого колективу, який живе повнокровним життям. Він був переконаний, що тільки розумне поєднання навчання і продуктивної праці вихованців забезпечить їх щасливе життя. Саме принцип поєднання навчання з продуктивною працею відіграли велику роль у розвитку дитячих колективів, якими він керував. Його педагогічний досвід широко використовувався в різних навчальних закладах як нашої країни, так і інших країнах світу. Сучасне реформування середньої загальноосвітньої школи, перехід освіти до профільного навчання потребує глибокого вивчення педагогічної спадщини А.С.Макаренка про трудове виховання підростаючого покоління і використання найкращих здобутків у сучасній школі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Макаренко А.С. Методика виховної роботи. – К.: Рад. школа, 1990. – 366 с.
2. Макаренко А.С. Трудовое воспитание. - М.: Просвещение, 1964. – 245с.
3. Ярмаченко Н.Д. Педагогическая деятельность и творческое наследие А.С. Макаренко. – К.: Рад. школа, 1989. – 190 с.
4. Макаренко А.С. Педагоги пожимают плечами. Сочинения в 2-х Т. – М.: Педагогика, 1978. – Т. 1. - 397 с.
5. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української педагогіки. Навчальний посібник. / За ред. професора О.О.Любара. – К.: Знання, 2003. – 450 с.
6. Макаренко А.С. Флаги на башнях. Пед. сочинения: в 8 томах. – М.: Педагогика, 1985. – Т. 6. - 383 с.